

Dunyo Va O'rta Osiya Xalqlarining Milliy Ot Sporti O'yinlari Turlari

Musayeva Lobar Sayfullayevna¹, Pulatova Saboxat Usmonovna²

Annotatsiya: Ushbu maqolada Dunyo va O'rta Osiyo xalqlarining milliy ot sporti o'yinlari haqida ma'lumotlar keltirilgan, ularningning o'ziga xosligi, ot o'yinlarining guruhlanishi, ot sporti o'yinlarining o'z maqsadiga ko'ra turlari, yevropa davlatlarida ot sporti qanday nomlanishlari keng yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada ko'pkari milliy ot sport o'yinining tarixi va boshqa millat va xalqlarda ham mavjud ekanligi, o'yinning boshqacha nomlanishi haqidagi turli xil ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ot sporti, xalq o'yinlari, musobaqa maydoni, milliy va xalqaro, jamoaviy va individual ot sporti, kokpar, jorga jaris, qiz kuu, chavandoz, jamby atu, chovg'on, sakrash, ot minish, tend-peggy.

Markaziy Osiya qit'asining ulkan qismi g'arbda Kasbiy dengizidan Sharqda xitoy bilan chegaradosh va shimolda Orol-irtish suv havzasidan janubda Eron va Afg'oniston bilan chegaragacha cho'zilgan. Bu yerning tabiati boy va rang-barang. Qozog'iston shimolida cheksiz dashtlar, yarim cho'llar va cheksiz tekisliklar o'lkasida, tog' etaklarida, alp o'tloqlari etaklarida, va Tyan-Shan tog'larida qordek oppoq tizmalari osmonga ko'tarilgan. Qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston, O'zbekiston o'tmishda ularda yashagan ko'chmanchi va o'troq xalqlar qadimdan o'z ona yurtlari chegarasidan tashqarida ham ot boqish, ko'paytirish va otda chopish bilan shug'ullanishgan.

Avlodan-avlodga, asrdan-asrga O'rta Osiyo va Qozog'iston yilqichilari o'zlarining ajoyib otlarini tanlab olib, bu otlar bugungi kungacha xalqning faxri, ajralmas yordamchisi bo'lib kelmoqda. Turkmanistonda asrlar mobaynida mashhur Axalteke oti mavjud bo'lib, u o'zining go'zalligi, ulug'vorligi va shakllarining yorqinligi bilan hozirgacha ot muhlislarini hayratga qoldiradi. Turkiston dashtlari va Toshovuz vohasida, Amudaryoning quyi oqimida ajoyib otliq Nomuz zoti yetishtirilgan bo'lib, u hozirda navli zotga aylangan. Bu otlar ot sporti o'yinlari uchun alohida ahamiyatga egadir. Bu zotli otlar unchalik kata emas, lekin har qanday yurishda chavandoz ustida muvozanat va barqarorlikni saqlashga qodir. O'zbekiston eng qadimgi qishloq xo'jaligi mamlakati hisoblanadi. Janubiy turdagi otlarni xonakilashtirish markazlaridan biri bo'lgan.

Madaniyat va bog'dorchilik qadimdan aholi tomonidan juda qadrlangan, alohida e'tibor qaratilgan va qadimda o'z mevasini bergan. Mashhure Davan otlarini Xitoyga olib kelish uchun Xitoy imperatorlari bizning eramizdan bir necha asr oldin aynan hozirgi O'zbekiston hududiga bir necha bor ekspeditsiyalar jo'natilgan. Ularning ajoyib fazilatlarini antic davr tarixchilari gerodot, strabon tomonidan aytib o'tilgan. Aynan shu yerda tog'li sharoitlarda ishlashga yaxshi moslashgan, egar va turli ot o'yinlarida keng qo'llaniladigan ajoyib qorabayr zoti yaratilgan. Qorabayer otlari shijoatli, to'siqlarni juda yaxshi yengib o'tadigan, ot sporti o'yinlarida juda barqaror, chaqqon harakatda bo'ladi. Shuni aytib o'tish lozimki, 1929- yilda O'zbekiston SSR "Qizil-dehqon" kolxozida tug'ilgan qorabayr zotli Ko'k-kaptar ayg'ir 1939-yilda ko'p karra champion bo'lgan. Ko'pkarida O'zbekiston o'yinda 36 marta g'alaba qozongan, bu ko'pkari o'yinini boshqa hech bir ot uddalay olmagan.

¹ Buxoro Muhandislik-texnologiya instituti o'qituvchisi

² Buxoro Muhandislik-texnologiya instituti professori

Ot egari bu shunchaki ot jihozi emas, san'at asari hisoblanadi. Undagi bezak, kumush taqinchoqlar har bir chavandoz va ot sporti muhlislarini o'ziga jalb qiladi va har yili o'tkaziladigan ot sporti o'yinlarida keng qo'llanilib kelinadi. Tojikistonda azaldan zotdor otlar yetishtirilib kelinadi va ko'plab musobaqalarda bu o'z aksini topgan. Hozirgi davrda ham tojikistonda Lokay zotli otlarining qadri yo'qolmagan. Qozog'iston hududida ham qozoq otlari zoti shakllangan bo'lib, bu qadimdan ishonchli transport vositamiz bo'lib xizmat qilgan va turli milliy ot sporti o'yinlarida hozirda foydalanib kelinmoqda. Qirg'izistonda ham eramizdan to hozirgi kungacha egar ostida mukammal harakatlar qila oladigan va ot sportida ham yuqori natijalarni qo'lga kiritadigan otlar yetishtirilib kelinmoqda. Bundan ko'rishimiz mumkinki, ot sportiga o'rta osiyoda kata e'tibor qaratiladi va zotdor otlarni yetishtirib, milliy ot sporti o'yinlarida g'alabalarni egallab kelishmoqda.

Markaziy Osiyoning zotli otlari qadim zamonlardan yevropaliklarni e'tiboriga tushgan. Otchilikning barcha murakkab va nozik tomonlarini mukammal bilan va tushungan o'zbek, turkman, qirg'iz va boshqa ot sporti chavandozlarining iste'dodi va yaratgan ijod namunalari azaldan Yevropa xalqlarida mashhurlik va mehr qozongan. Otlarning osiyo zotlari o'ziga xos tashqi ko'rinishi, oddiyligi va chidamliligi bilan ot sporti o'yinlari uchun maxsus yaratilganga o'xshaydi, otlarning rivojlanishiga va mashhurligiga hissa qo'shgan.

Zotdor otlar va ot sporti g'oliblari haqida O'rta Osiyoda afsonalar yaratilgan, nomlari og'izdan og'izga, avloddan avlodga yetib kelmoqda.

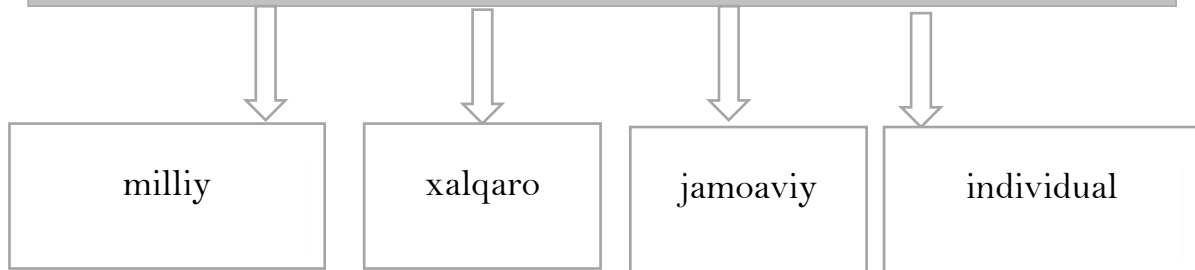
O'rta Osiyo xalqlari ko'plab qiziqarli milliy ot sporti o'yinlarini jonlantirib, shakllantiryapti. Qadim zamonlardan buyon o'ynalib kelinayotgan ot sporti o'yinlari haligacha unitilib ketmagan, balki hayotbaxsh sotsialistik tuzum ta'sirida o'z ahamiyatini saqlab, gullab- yashnab kelmoqda. Biroq, tarixning qorong'u qopqog'i ko'plab ot o'yinlari paydo bo'lib kelgan davrni yashiradi va ularning bazilarini qaysi xalqqa tegishli ekanligini aniqlab aytib berolmaydi. Qaysi turdagi milliy ot sporti o'yini qaysi xalqning o'yini ekanligini aytib berish ot sporti mutaxxasislarni ham o'ylantirib qo'yadi. Ammo, halihanuz, ot sporti o'yinlarining soni va xilma-xilligi sohasidagi ustuvorlik Markaziy Osiyo xalqlarida saqlanib qolgan. Dunyoning hech bir mamlakatida ot sporti o'yinlari bunday nufuzli o'rinni egallamagan.

O'rta Osiyo xalqlari orasida o'tmish va kelajak birdek saqlanib qolgan. Qadimda yevropa davlatlarida ot sporti o'yinlarida ayollar ishtirok etishi va otga minishi taqiqlangan va bu cheklovlar XX asrning ikkinchi yarmining boshlarida ayollar ot sporti musobaqalarida qatnashish imkonini qo'lga kiritganlar. Hozirgi kunga kelib biz bilgan, polo ot sporti musobaqalarida ko'plab ayol chavandozlar yuqori natijalarni egallab kelishmoqda. XX asr mexanizatsiyasi tezlik bilan hayotimizga kirib kelib odamlar hayotining ko'plab sohalarini egallab oldi va o'tmishga beparvolik hissini keltirib chiqardi. Shu qatorida milliy ot sporti o'ziga xos o'yinlarining bazilarini adolatsiz ravishda unutilishiga olib keldi.

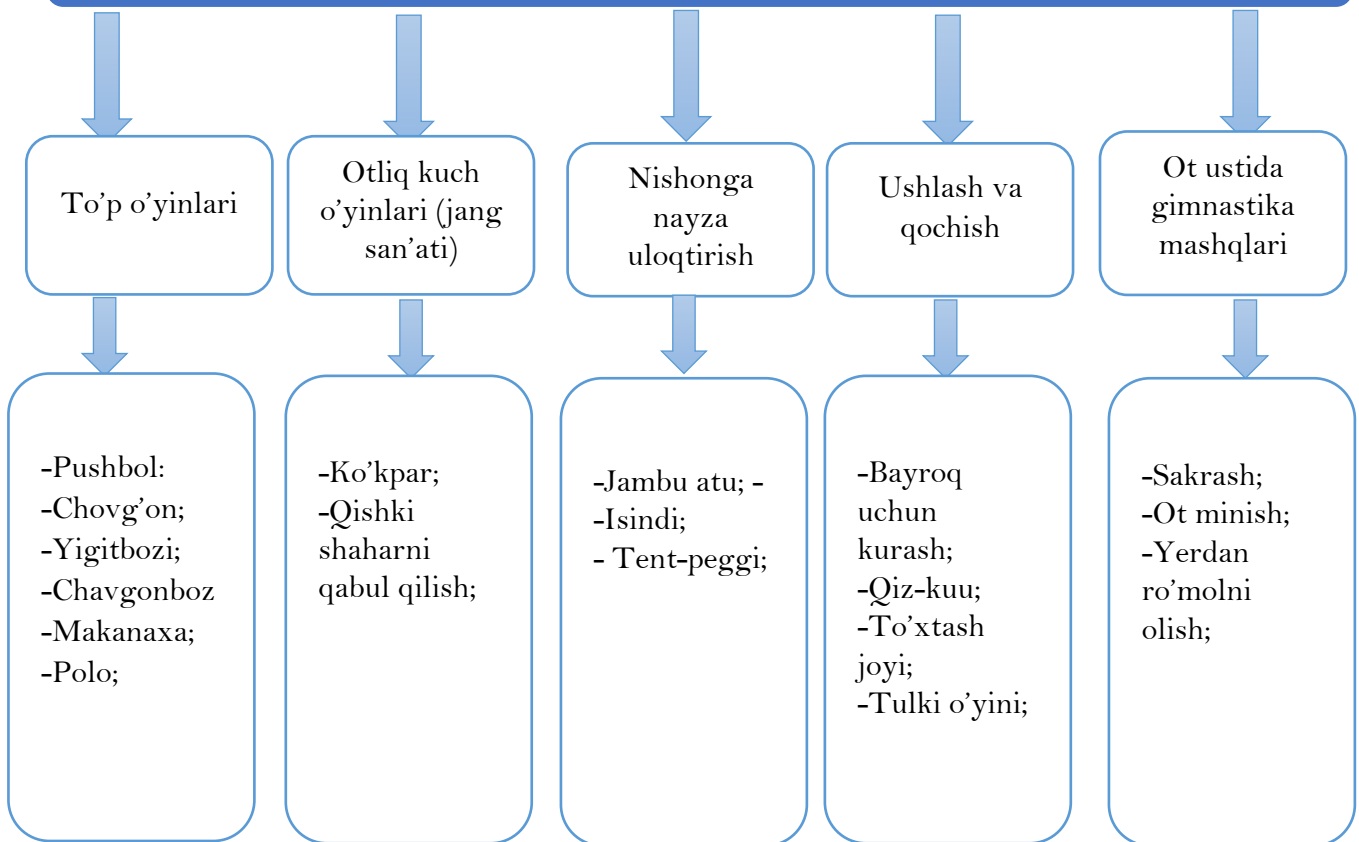
Hzirgi kunda O'zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston, Qirg'iziston va ko'plab boshqa davlatlar tomonidan milliy ot sporti musobaqalari o'tkazilib kelinmoqda va ularning turlari ham har xil bo'lib o'ziga xos nomlarga ega.

Ot sporti o'yinlarini sxematik jihatdan umumiy guruhga bo'linadi:

Ot sporti o'yinlari o'z oldiga qoyilgan maqsadiga ko'ra turlari:

Eng qadimiy an'analardan biri ko'pkari – uloq yoki echki kesish. O'rta Osiyoda zardushtiylik davrida paydo bo'lgan bu ot o'yini hozirgacha O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'iziston va Qozog'iston xalqlarining sevimli mashg'uloti hisoblanadi. O'zbekistonda bu o'yinni – uloq, Tojikistonda – buzkashi deb nomlanadi. Ko'pkari uchun eng chaqqon, eng kuchli otlar tanlab olinadi. Ko'pkari maydoni uzunligi 300-400m, eni esa 20-30 m tashkil qiladi. O'yinning maqsadi qo'chqor tana go'shtini yugurishda ko'tarish va uni ma'lum bir nuqtaga yetkazish yoki katta qozonga tashlashdir. O'yin chavandozlardan katta kuch, kuchli ushlash vay erga osilgan egarda qolish qobiliyatini talab qiladi. Bu yerda har bir ishtirokchi individual ravishda ishlaydi. Shuningdek, chavandozlar jamoa bo'lib harakat qiladigan "ulak" o'yini mavjud. "Ko'kpar" nomi qozoq tilidan "ko'k bo'ri" deb tarjima qilingan va uning kelib chiqishi quyidagi nazariya bilan bog'liq: qadimda qishda ko'chmanchilar bo'rilarga ov uyushtirgan va uyga qaytib, ular o'zlari uchun o'yin-kulgi uyushtirgan, yirtqichning tana go'shti uchun kurash shaklida. Vaqt o'tishi bilan bu ovchilik an'anasi o'yinga aylandi, bo'ri tana go'shti qo'chqor bilan almashtirildi va yirik bayramlarda musobaqalar o'tkazila boshlandi. Bugungi kunda bu o'yin Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston va boshqa Osiyo davlatlarida rasmiy ot sporti sanaladi. Odatda,

ko'pkari bahor yoki kuzda, Markaziy Osiyo xalqlari o'rtasida to'ylar an'anaviy tarzda nishonlanadigan davrlarda, shuningdek, bahor bayramlari – Navro'zda o'tkaziladi. Ushbu o'yinda jasur chavandozlar echki yoki yosh qo'chqorning tana go'shti uchun kurashadilar: g'olib boshqa chavandozlar o'ljani qaytarib olishlariga imkon bermasdan marraga yetib borishi kerak.

Alaman bayge - bu uzoq masofali poygalar. Ko'chmanchi qozoq madaniyati uzoq va uzoq sayohatlarga tayyor bo'lishni, kuchli va bardoshli otlarni ko'paytirishni talab qildi. Alaman bayge - 30, 50 va hatto 100 km masofaga yugurish. Bu yerda chavandoz uchun emas, balki ot uchun sinov bo'ladi. Bundan tashqari, qoidalarga ko'ra, faqat mahalliy ot zotlaridan foydalanish mumkin. Ba'zan otlar haddan tashqari yuk tufayli o'lib ketishadi yoki kuchsiz yiqilib ketishadi. Chavandozlar ko'pincha dumini va yelesini o'rashar, otni zarardan himoya qilish uchun ularga qush patlari va turli tumorlar bog'lashadi. Bugungi kunda bu ot sporti o'yini hali ham mashhur, ammo 30 km poyga o'tkaziladigan maydonlarda o'ynaladi.

Sais - Qozoqlarning ot ustidagi xalq kurashi shunday nomlanadi. Ushbu musobaqada raqibni ushlab olish va o'zingizga yoki oldinga tortish yordamida otdan tushirish kerak. Bu o'yin uzoq o'tmishda paydo bo'lgan va jangchilar uchun ajoyib kurash edi. Bu nafaqat kurash mahoratini, balki egarda mustahkam turish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Yuz yil oldin Sais bolalikdan o'rgatilgan majburiy o'yin bo'lgan - o'g'il bolalar tay, qo'chqor va buqalarda o'tirgan holda jang qilishgan. Bundan tashqari, kurash uchun otlarni tanlash bo'yicha mutaxassislar ham bo'lgan - ular kuchli va chaqqon otlarni aniqlay olgan.

Qiz-kuu - Bu Qozog'iston va Qirg'izistonning qiziqarli milliy ot sporti o'yini bo'lib, uning nomi "qizni quvish" deb tarjima qilingan. Bu uzoq o'tmishda ildiz otgan an'ana kabi o'yin ham emas. Qiz qu bayramlarda o'tkaziladi, o'yinda yosh qizlar va o'g'il bolalar qatnashadilar. Bu rang-barang – yoshlar yorqin milliy liboslarda chiqish qilishadi, shuningdek, otlarni bezashadi. Signalga ko'ra, qiz shartli bayroqqa ot minishni boshlaydi va bir necha soniyadan so'ng bir yigit uning orqasidan yuguradi va uni o'pmoqchi bo'ladi. Agar u tugatish nuqtasidan oldin buni qilishga ulgurmasa, qiz allaqachon uni boshlang'ich nuqtasiga qadar ta'qib qilishni boshlaydi va uni qamchi bilan urishga harakat qiladi. Odatda, bir yo'nalishda ta'qib qilish masofasi 400-500 metrni tashkil qiladi.

Kumis Alu - Bu o'yinning nomi qozoq tilidan “tangani ol” deb tarjima qilingan. O'yin qoidalariga ko'ra, chavandoz yugurish paytida imkon qadar ko'proq tanga olishi kerak. Tangalar kichik ro'molchalarga o'ralgan va bir qatorga joylashtirilgan. Eng ko'p tanga olgan chavandoz g'olib hisoblanadi. Uzoq o'tmishda tangalar o'rniga kichik kumush tangalar ishlatilgan. Ushbu o'yin mukammal reaksiya, chaqqonlik va egarda mahkam ushlab turish qobiliyatini talab qiladi.

Jamby Atu - Qozoq xalqining ephillik va merganlik fazilatlarini sinab ko'radigan qadimiy va texnik o'yinlaridan biri. Jamby atu chopayotgan otda nishonga o'q otish deb tarjima qilingan.

Milliy ot sporti o'yinlari juda ko'p va bu o'yinlarning shakli va mzmuni yo'qolib ketmoqda. Hozirgi kunda bu milliy o'yinlarimizni qayta tiklash dolzarb vazifa hisoblanadi. Chunki, bu bizning ertangi kelajak avlodaga yetakib beradigan eng boy milliy qadriyatlarimizdan biridir. Milliy ot sporti (ko'pkari) o'yinlarida faqat kuchli erkaklar ishtirok etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 5 avgustdagi —O'zbekistonda yilqichilik, ot sporti, zamonaviy beshkurash va poloni 2025 yilgacha rivojlantirish davlat dasturi to'g'risidagi PQ-5211-son qarori.
2. S.V.Yo'ldoshev. —Fargona vodiysi aholisining xalq o'yinlari falsafa doktori (PhD) dissertasiyasi avtoreferati. T.: 2019 yil.
3. Musayeva L.S., Pulatova S.U. “Milliy ot sporti o'yinlarining bugungi kunda jamiyatdagi o'rni”, “Talqin va Tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnali №19 sonli. – 2023. – S. 250-254
4. Musaev S. S., Samieva G. O., Musaeva L. S. Investigation of the Stability of Plantar Compositions Based on Suspension Polyvinyl Chloride and Ethylene Vinyl Acetate Copolymer to Various Aggressive Environments //Eurasian Journal of Engineering and Technology. – 2022. – T. 8. – S. 51-55.

